

De ondergang van de Sovjet-Unie

GEORGE GROENEWOLD EN

JEROEN VAN GINNEKEN

Migratie en gezondheid van Russische minderheden

Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 maken Russische minderheden nog altijd een groot deel uit van de bevolking in de landen die voorheen de Sovjet-Unie vormden. De grote veranderingen – vooral verslechtingen – in de politieke en sociaal-economische status van deze etnische Russen in de voormalige Sovjetrepublieken hebben tien jaar later echter niet geleid tot grote gezondheidsverschillen met de oorspronkelijke bevolking.

In de voormalige Sovjet-Unie was het beleid, zowel officieel als onofficieel, gericht op Russische overheersing in de deelrepublieken. Migratie werd daarbij op een planmatige manier ingezet om de 'Russificatie' en bevolkingsvermenging van deze gebieden te bevorderen. Inwoners van de centrale deelrepubliek Rusland werden aangespoord om naar de andere deelrepublieken te verhuizen. Een deel van deze etnische Russen migreerde vervolgens vrijwillig, omdat de economische situatie in sommige deelrepublieken veel beter was. Een ander deel werd echter gedwongen om aan een soort volksverhuizing mee te doen. De migranten waren over het algemeen militairen, fabrieksarbeiders, boeren en ambtenaren en hun gezinnen. In de bestemmingsgebieden integreerden zij niet, maar introduceerden daar juist een andere taal (Russisch) en cultuur, waarbij de

lokale talen, culturen en religies naar het tweede plan werden verwezen. Russisch werd de eerste taal op bestuurlijk niveau en in het onderwijs. Russische immigranten kregen een voorkeursbehandeling op de arbeidsmarkt, waardoor ze uiteindelijk de meeste administratieve en bestuurlijke functies bezetten in het midden- en hoger kader.

Einde van een tijdperk

Tegen het einde van het Sovjettijdperk, zo rond 1990, was het aandeel etnische Russen in de totale bevolking van de meeste deelrepublieken fors opgelopen. In Estland en Letland bijvoorbeeld, bestond bijna een derde van de bevolking uit etnische Russen. In de Oekraïne was dat een kwart en in Kazachstan zelfs meer dan een derde. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, eind

De voormalige deelrepublieken en Europese satellietlanden van de Sovjet-Unie

1991, werden de voormalige deelrepublieken onafhankelijke landen (zie kader). Velen besloten daarom terug te keren naar Rusland, dat sinds 1991 de Russische Federatie wordt genoemd. Op basis van de volkstellingen van 2002 is geschat dat tussen 1989 en 2002 ongeveer vijf miljoen etnische Russen (en Russisch sprekenden) vanuit de voormalige Sovjetrepublieken naar de Russische Federatie migreerden. Verreweg de meesten migreerden in de eerste jaren na de val van de Sovjet-Unie, tussen 1991 en 1995, en de meesten kwamen uit Kazachstan (1,4 miljoen), Oekraïne (0,8 miljoen) en Oezbekistan (0,6 miljoen). Aanzienlijke aantallen etnische Russen besloten echter te blijven in de voormalige Sovjetrepublieken. Achtergebleven etnische Russen kregen het in een aantal landen echter bijzonder moeilijk. Hun status veranderde van de ene op de andere dag van ‘geprivilegieerd burger’ naar ‘maatschappelijke outcast’ en ze werden daardoor zowel openlijk als op subtiele wijze gediscrimineerd op de arbeids- en woningmarkt. In Estland bijvoorbeeld, moesten etnische Russen kunnen bewijzen dat ze historische wortels in Estland hadden die teruggingen tot vóór de Tweede Oorlog om in aanmerking te komen voor het staatsburgerschap. Velen konden dat niet en werden van de ene op de andere dag stateloos immigrant, zonder paspoort en verblijfsvergunning. In Estland gold dit voor circa 136.000 (40%) van de ongeveer 340.000 etnische Russen en in Letland voor 330.000 (50%) van de 660.000 etnische Russen (Tabel 1), terwijl de meesten toch in die gebieden geboren waren.

In andere gebieden, bijvoorbeeld Litouwen en Kazachstan, verliepen de jaren na de onafhankelijkheid minder dramatisch. Maar in nagenoeg alle voormalige Sovjetrepublieken moesten etnische Russen wennen aan het feit dat Russisch niet langer meer de voertaal was; dat zij de lokale taal moesten gaan leren en er examen in moes-

Tabel 1. Bevolking in een aantal voormalige Sovjetrepublieken naar etniciteit in 1926, 1989, 2002 en 2010

Land	Etnische groep	1926*	1989	2002	2010**
Estland	Esten	88%	62%	68%	69%
	Russen	8%	30%	26%	26%
	Overig	4%	8%	6%	6%
	Totaal x 1.000 (100%)	1.110	1.570	1.300	1.340
Kazachstan	Kazakken	59%	40%	54%	63%
	Russen	21%	38%	30%	24%
	Overig	21%	23%	6%	13%
	Totaal x 1.000 (100%)	6.200	16.460	15.300	16.010
Letland	Letten	73%	52%	58%	59%
	Russen	10%	34%	30%	28%
	Overig	16%	14%	12%	13%
	Totaal x 1.000 (100%)	1.840	2.670	2.200	2.250
Oekraïne	Oekraïners	80%	73%	78%	
	Russen	9%	22%	17%	
	Overig	11%	5%	5%	
	Totaal x 1.000 (100%)	29.020	51.450	46.000	45.940

* Estland 1922, Letland 1925.

** Kazachstan 2009; voor de Oekraïne zijn geen gegevens bekend.

Bronnen: Volkstellingen / Nationale Statistische Bureaus

ten doen; dat het Russische culturele erfgoed niet langer meer ‘in de belangstelling’ stond; dat zij werden uitgesloten van bepaalde banen en van politieke participatie.

In dat opzicht is de situatie voor etnische Russen in de Oekraïne een uitzondering, in het bijzonder voor hen die op het schiereiland de Krim in de Zwarte Zee wonen. Na 1991 verwierf de Krim

HET UITEENVALLLEN VAN DE SOVJET-UNIE

Op eerste kerstdag 2011 was het twintig jaar geleden dat de Sovjet-Unie werd ontbonden en de rode vlag met hamer en sikkel voorgoed werd gestreken. Het was de laatste stap in een ontwikkeling waarin Rusland geleidelijk aan politieke, militaire en economische controle verloor over de 14 landen die Jozef Stalin in de periode 1917-1940 had ingelijfd in wat sinds de Oktoberrevolutie van 1917 de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR) of kortweg de Sovjet-Unie is gaan heten. De destijds geannexeerde landen waren: Armenië, Azerbeidzjan, Estland, Georgië, Kazachstan, Kirgizië, Letland, Litouwen, Moldavië, Oekraïne, Oezbekistan, Tadzjikistan, Turkmenistan en Wit-Rusland (Belarus).

Prelude tot de ontbinding van de Sovjet-Unie was de teloorgang van het communisme als ideologie en het verlies aan politieke invloed van de Sovjet-Unie op satellietlanden die als militaire buffer tussen West-Europa en de Sovjet-Unie lagen, te weten Albanië, Bulgarije, de DDR (voormalig Oost-Duitsland), Hongarije, Polen, Roemenie en Tsjecho-Slowakije. Na de Tweede Wereldoorlog wisten de toenmalige leiders van de Sovjet-Unie (Stalin, Chroesjtsjov en Brezjnef) deze landen in militaire (Warschaupact), economische (Comecon) en politieke allianties te integreren door Sovjetgezinde politici en militairen aan de macht te brengen en te houden.

Al vrij snel kwamen er scheurtjes in deze allianties (de Hongaarse Opstand in 1956, de uittreding van Albanië uit het Warschaupact in 1968, de Praagse Lente in 1968). In de jaren tachtig werd de roep om democratie en vrije verkiezingen binnen het Oostblok steeds luider. Toen in 1985 in Polen de vakbond Solidariteit vrije verkiezingen wist af te dwingen en het communistische bewind de verkiezingen verloor was de toon gezet voor vergelijkbare ontwikkelingen in de andere landen.

Dit alles kon zich toen in een relatief snel tempo voltrekken omdat men ook in het centrum van de politieke macht, Moskou, tot het inzicht kwam dat voortzetting van het geldende maatschappelijke en politieke systeem onhoudbaar was. Uiteindelijk zorgde Michael Gorbatsjov er in 1987 voor dat het Centraal Comité van de Communistische Partij akkoord ging met aanzienlijke economische (perestrojka) en politiek-culturele (glasnost) hervormingen. Dat leidde ertoe dat eind 1988 de satellietlanden de vrijheid kregen om hun eigen toekomst vorm te geven, onafhankelijk van de Sovjet-Unie. Hierdoor viel de Sovjet-Unie na 75 jaar uiteen in 15 onafhankelijke landen.

Foto: timurva/flickr.com

demodata

MEESTE OUDERE EMIGRANTEN ZIJN VIJFTIGER OF ZESTIGER

Het aantal Nederlandse emigranten van 50 jaar of ouder is na de millenniumwisseling gestaag toegenomen. Negen op de tien zijn vijftiger of zestiger; 70-plussers emigreren nauwelijks. Tussen 2000 en 2010 vertrokken in totaal ruim 56 duizend vijftigers en zestigers die in Nederland zijn geboren naar het buitenland. De terugkeer ligt met 31 duizend een stuk lager, waarmee Nederland een continue vertreksaldo van jonge senioren heeft. (Bron: CBS)

Foto: bison ravi/flickr.com

binnen de Oekraïense republiek de status van een autonome parlementaire republiek. Van de ongeveer 2,1 miljoen inwoners in 2001 was het merendeel (1,2 miljoen, 58%) van Russische afkomst. Hoewel officieel Oekraïner, identificeren velen van hen zich met de taal en cultuur van het Rusland ten tijde van de Sovjet-Unie.

Gevolgen voor gezondheid

Hebben de enorme veranderingen na 1991 en de daardoor verslechterde politieke, sociale en economische positie van etnische Russen zich ook vertaald in een verslechtering van hun algemene gezondheidstoestand? Deze vraag is niet precies te beantwoorden, onder meer vanwege gebrek aan gegevens over de gezondheidstoestand vlak voor het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Voor een aantal voormalige Sovjetrepublieken is echter wel na te gaan of er een decennium later gezondheidsverschillen bestaan tussen de (achtergebleven) etnische Russen en de oorspronkelijke bevolking. Hiervoor zijn gegevens uit de World

Health Surveys gebruikt die rond 2002 werden verzameld in Estland, Letland, Oekraïne, Kazachstan en de Russische Federatie. Dit zijn landen waar achtergebleven etnische Russen nog een groot deel van de totale bevolking uitmaken. Met behulp van deze gegevens is een nieuwe algemene gezondheidsindex ontwikkeld om verschillen in gezondheidstoestand tussen etnische groepen te kunnen meten (zie kader).

De positie van etnische Russen was vooral in Estland en Letland zeer problematisch in de jaren na 1991. Hierdoor zou men mogen verwachten dat eventuele etnische verschillen in gezondheid daar het meest in het oog zouden springen. Tabel 2 toont de gemiddelde scores op de gezondheidsindex voor de belangrijkste etnische groepen in de onderzochte landen. In twee van de vier landen, te weten Estland en Kazachstan, blijkt de gezondheidstoestand van de Russische minderheid statistisch gezien duidelijk slechter dan die van de autochtone bevolking. In de Oekraïne is de situatie precies omgekeerd en is de gezondheidstoestand van de etnische Russen juist beter. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat een groot deel van de etnische Russische respondenten behoort tot de groep die op de Krim woont. In vergelijking met etnische Russen elders verkeren zij niet echt in een marginale positie. Zij vormen immers de meerderheid van de Krim-bevolking, zijn politiek goed georganiseerd, onderhouden banden met en ontvangen steun uit de Russische Federatie en ze maken zich sterk voor behoud van de eigen taal en cultuur.

Vooral sociaal-economische verschillen

Voor zover tabel 2 verschillen laat zien, moet geconstateerd worden dat in alle onderzochte landen de verschillen tussen de beide etnische groepen niet erg groot zijn en dat de scores op de index bij beide etnische groepen relatief hoog zijn. In de voormalige Sovjetrepublieken is de gezondheidstoestand van zowel de autochtone bevolking als die van de etnische Russen dus relatief goed, met weinig verschil tussen de groepen. De belangrijkste verschillen worden veel meer bepaald door andere achtergrondkenmerken,

Foto: clarita/MorgueFile

WEBSITE: NEDERLANDSE VERENIGING VOOR DEMOGRAFIE

Voor iedereen die beroepsmatig te maken heeft met of belangstelling heeft voor demografische vraagstukken zoals ontgroening en vergrijzing, gezinsvorming en internationale migratie, is de Nederlandse Vereniging voor Demografie (NVD) een interessante vereniging. Te denken valt aan wetenschappers, beleidsmakers en ambtenaren, maar ook aan journalisten, ondernemers, docenten en studenten.

De NVD heeft sinds kort een nieuwe website. We nodigen u uit een kijkje te nemen: www.nvdemografie.nl.

zoals dat ook uit ander onderzoek naar gezondheid naar voren komt: ouderen scoren gemiddeld slechter dan jongeren, vrouwen scoren slechter dan mannen, armen scoren slechter dan rijken, laag opgeleiden scoren slechter dan hoog opgeleiden en zij die goede toegang hebben tot de gezondheidszorg scoren beter dan zij die dat niet hebben. Leefstijlindicatoren zoals alcoholconsumptie en rookgedrag bleken van relatief weinig invloed op de gezondheidstoestand.

Tot slot

De landen van de voormalige Sovjet-Unie maakten de afgelopen decennia een zeer turbulente periode door. De maatschappelijke en politieke veranderingen hadden grote gevolgen voor de etnische Russen in de voormalige Sovjetrepublieken. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie veranderde hun status in korte tijd van ‘geprivilegieerd burger’ naar ‘maatschappelijke outcast’. Gezondheidscijfers suggereren echter dat deze grote maatschappelijke veranderingen geen grote gevolgen hebben gehad voor de gezondheidssituatie van deze minderheidsgroep. Anno 2002 was de gezondheidssituatie van de etnische Russen in de voormalige Sovjetrepublieken niet significant slechter dan die van de oorspronkelijke bevolking.

LITERATUUR:

- W.G.F. Groenewold, J.K.S. van Ginneken (2011), Health status of Russian minorities in former Soviet Republics. *Public Health* 125 (8), p. 487-493.

Drs. W.G.F. Groenewold,

e-mail: groenewold@nidi.nl en

prof. dr. J.K.S. van Ginneken,

e-mail: ginneken@nidi.nl, NIDI.

Tabel 2. Gemiddelde scores op de gezondheidsindex voor de belangrijkste etnische groepen in een aantal voormalige Sovjetrepublieken, 2002

Land	Etnische groep	Gezondheidsindex (score 0-5)
Estland	Esten	4,21
	Russen	4,06
Kazachstan	Kazakken	4,43
	Russen	4,25
Letland	Letten	3,99
	Russen	3,95
Oekraïne	Oekraïners	4,17
	Russen	4,29
Rusland (Russische Federatie)	Russen	4,11
	Overigen	4,09

GEZONDHEIDSINDEX

De Wereld Gezondheidsorganisatie van de Verenigde Naties (WHO) verzamelde in de periode 2001-2003 gezondheidsgegevens met behulp van de zogenoemde World Health Surveys (WHS). Deze werden uitgevoerd in zeventig landen, waaronder Estland, Kazachstan, Letland, Oekraïne en de Russische Federatie (Rusland). De World Health Surveys omvatten voor elk land een representatieve steekproef uit de bevolking van 18 jaar en ouder.

Aan de respondenten zijn vragen gesteld over diverse aspecten van gezondheid, zoals ervaringen met pijn, problemen met horen en zien, met begripsvorming en -overdracht, zelfstandig functioneren, fysieke mobiliteit, vermogen om verschillende dagelijkse activiteiten te doen, kwaliteit van relaties met anderen en sociale participatie.

Op basis van deze gegevens werd een nieuwe algemene gezondheidsindex geconstrueerd. De gezondheidsindex levert per respondent een score met een waarde tussen 0 (zeer slechte gezondheid) en 5 (uitstekende gezondheid).

Foto: promotor1/flickr.com

Foto: chillihead/stock.xchng

